

Бех І.Д., доктор психол. наук,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем
виховання НАПН України

ОДУХОТВОРЕННЯ ЯК ЦІННІСТЬ: ВІД В. СУХОМЛИНСЬКОГО ДО СУЧАСНОСТІ

В. Сухомлинський сформулював і практично відстоював великий виховний закон – небайдужості людини до життя. Звідси й введення у педагогічний вжиток таких суспільних категорій як батьківщина, народ, земля, праця, хліб. Вони повинні стати джерелом добрих почуттів дитини, облагородити її душу й серце, виступити змістом духовних потреб.

Одним із центральних механізмів забезпечення цих вищих прагнень мав бути, на його думку, процес *одухотворення буття* особистості.

Яку ж світоглядну позицію займав В. Сухомлинський щодо поняття “дух”? Вочевидь, не християнсько-релігійну, де Святий Дух є однією з іпостасей Бога; Дух, що творить, через великий Логос. В. Сухомлинський, на світогляд якого мала великий вплив російська філософія і література, дотримувався тлумачення, згідно з яким людина є дух як Я, як духовність. У такому розумінні людина – це синтез свободи і необхідності, у якому й має об’єктивуватися велич її духовності як вищих духовних цінностей, що надають сенс її життю.

Тексти В. Сухомлинського рясніють терміном “одухотворення”, зокрема там, де йдеться про процес виховання підростаючої особистості. Однак вони вкрай описові; такі, що стосуються певних міжлюдських (пов’язаних переважно з працею) ситуацій, у яких проявляється це утворення чи містять заклик до його використання, наводяться також приклади дій, які втрачають свою суспільно значущу цінність через відсутність процесу одухотворення тощо. Тож автор, напевно, вважав, що читач зрозуміє сутність

одухотворення з загального контексту його творів. Наведемо приклади такого жанру.

- “Праця, одухотворена любов’ю до Матері – творця людини – це велика сила. Нехай же частіше *одухотворюється* праця цими високими спонуканнями”.
- “Бережне, турботливе ставлення до природи, особливо до рослин, Олексій Михайлович умів *одухотворити* сердечною турботою про людину, душевною теплотою, ласкою до матері, батька, бабусі, дідуся, братів, сестер”.
- “Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в дитячому серці починається з максимального олюднення її ставлення до людей, *одухотворення* цього ставлення, високими почуттями поваги до людини і, насамперед, поваги до матері і батька”.
- “Дорогі батьки, направте свого сина по стежинці морального розвитку, *одухотворіть* його працю...”.

Проведений нами контент-аналіз текстів В. Сухомлинського та сучасні психологічні уявлення про становлення особистості дозволяють нам дати наукову інтерпретацію одухотворення як процесу та вичленити його змістовні характеристики.

Психологічно одухотворення є процесом встановлення суб’єктом зв’язку кожної предметно-перетворювальної чи навчально-пізнавальної дії з певною духовною цінністю: діяльнісною любов’ю, добросовісністю, безкорисливістю, справедливістю, вірністю, великодушністю, милосердям, чесністю. У ці щоденні дії він має, так би мовити, вдихнути вищий сенс. Тоді така дія стане вираженням деякої духовної цінності. По-іншому, одна чи декілька духовних цінностей кристалізуються у предметній дії суб’єкта і в цьому вбачається сутність процесу одухотворення.

Можна стверджувати, що одухотворення – це своєрідна символізація, це перетворення будь-яких повсякденних дій, ситуацій у символи вищих утворень як людських цінностей. Так, якість школяра у виготовленні якоїсь

речі слід розглядати як прояв його добросовісності, пропонування ручки, яку забув товариш, як прояв безкорисливого. Цим самим ми піднімаємо учня як суб'єкта дрібних справ до носія і практичного утверджувача вічних духовних істин. За такого підходу вища духовність реально присутня у кожному діянні особистості, втілена у ньому. Треба лише адекватно пов'язати кожную конкретну (зокрема навчальну) дію з відповідною духовною цінністю. Для цього педагог мусить досконало володіти не тільки сучасною дидактикою, а й опановувати теорію виховання.

Процес одухотворення усіх видів діяльності (навчальної, трудової, художньої, комунікативної, ігрової, фізкультурної), у яку включається підростаюча особистість, дозволяє їй постійно тримати всі її духовні набутки в актуалізованому, тобто діяльнісному стані. Це ж є головною причиною духовної стійкості й самовдосконалення особистості впродовж всього її життя. Зазначимо, що без одухотворення життєдіяльності педагогові не варто сподіватися на успішне досягнення запланованих виховних цілей. Можна стверджувати, що лише процес одухотворення *тотально* втягує особистість у духовну практику “тут і тепер”.

Особливого значення одухотворенню ми надаємо під час його використання у навчальній діяльності, оскільки вона займає значне місце у щоденному та віковому вимірі підростаючої особистості. Якраз у навчальних знаннях та способах дій можуть кристалізуватися вищі духовні чесноти.

На підтвердження цього судження наведемо приклад засвоєння учнем навчального матеріалу. Вміння бути точним у математичних розрахунках може бути вираженням добросовісності й чесності. Без такого одухотворення математичні здібності можуть стати простим вираженням себелюбної скнарості, зазнайства.

У процесі спостереження при вивченні біології чи проведення різноманітних дослідів створюються реальні можливості для виховання в учнів правдивості, чесності.

Вивчаючи курс історії, міркуючи над насиллям і різного роду несправедливістю, розуміючи безсилля моральних принципів у певні історичні періоди існування держав, в учня розгортатиметься внутрішня робота щодо почуття власної совісті, справедливості.

Під час заняття з фізичної культури учні повинні сформувати поняття про духовне значення тілесної постави і точності і таким чином зацікавитись у гімнастиці всієї людини як тілесно-духовної цілісності. Слід пам'ятати, що піклування про мускульну силу і фізичне здоров'я тягне за собою зневагу до духовних цінностей (життєвої цілеспрямованості, відваги, великодушності).

Наведені приклади дозволяють психологічно уточнити явище одухотворення навчального матеріалу. Це, власне, зміна мотиваційної основи будь-якої навчальної дії. Тут Его-мотиви (зверхність, самозвеличення) чи широкі соціальні мотиви (соціальне визнання й престижність, соціальний статус тощо) мають вступити місце мотивам, що репрезентують вищі духовні цінності. Останні й повинні понизити особистісну значущість перших і других в особистісній структурі вихованця, а той нейтралізувати деякі з них.

Педагогіку, яка сповна використовує ідею одухотворення, можна кваліфікувати інтелектуально-духовною. Це життєва педагогіка, оскільки ставить будь-яке знання у зв'язок з дійсним життям. Більше того, вона створює умови для загального зв'язку усіх аспектів життя. І головним при цьому є те, що тут може бути досягнутий найвищий сенс особистості: мистецтво духовно спрямованого життя. Таке за внутрішньою цілісністю і вершинним сенсом життя постійно підтримується Я-духовним як глибинним результатом всеохоплюючої активності й самоактивності особистості, спрямованих на привласнення духовних істин. За такої "роботи душі" можна говорити про самоодухотворення особистості.

Наголосимо, що процес етичного одухотворення навчального матеріалу (як і одухотворення всієї життєдіяльності) має право на життя лише за умови його поєднання з цілеспрямованою виховною діяльністю, яка ґрунтується на розвивальних психологічних механізмах моральної свідомості

та рефлексивно-довільного породження вищих духовних цінностей. Без такого духовно розвивального опертя етичне одухотворення навчального матеріалу значно втрачає особистісно перетворювальний сенс.

Ось як ця думка представлена у В. Сухомлинського. “Людина не може вести два життя. Той, у кого свій власний куточок темний і нечистий (відсутня духовність – І.Б.), ніколи не може бути справжнім громадянином, патріотом, не може одухотворитися нашими високими ідеалами” (Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. шк., 1978. – С. 256).

Шановні колеги, на сьогодні багато написано і сказано про гуманізм нашої освіти, про принципи, які повинні реалізувати таку освіту. Однак як свідчить аналіз педагогічної творчості В. Сухомлинського, істинний освітній гуманізм він пов’язував якраз з її одухотворенням. Тому ця ідея повинна стати предметом наших сьогоднішніх наукових устремлінь.